

نظارت همگانی

قسمت اول: کلیات

الف) اهداف

- ۱- هدف کلی: آشنایی با اصل امر به معروف و نهی از منکر، برای کسب آمادگی جهت انجام دادن صحیح آن
- ۲- اهداف آموزشی:
 - آشنایی با برخی از آیات مربوط به امر به معروف و نهی از منکر و پیام‌های این آیات
 - به دست آوردن درک صحیح از نیاز جامعه به نظارت همگانی به علت داشتن سرنوشت مشترک
 - گرایش به دعوت دیگران به خیر و خوبی‌ها
 - داشتن انگیزه برای انجام دادن امر به معروف و نهی از منکر.

ب) پیش‌دانسته‌ها

- ۱- فروع دین (امر به معروف و نهی از منکر به عنوان یکی از مصداق‌های فروع دین)
- ۲- واجب و حرام به معنای معروف و منکر.

ج) ارتباط با درس پیش

این درس، مانند درس‌های دوازدهم و سیزدهم یکی از برنامه‌های زندگی است و چون یک درس کاملاً اجتماعی است؛ لذا به بخش «ارتباط با دیگران» مربوط می‌شود.

د) محورهای اصلی درس

- ۱- بنابر کلام رسول خدا (ص)، جامعه انسانی یک واحد به هم پیوسته است که سرنوشت اعضای

آن به یکدیگر وابسته است.

۲- افراد جامعه انسانی نمی‌توانند خود را از دیگران جدا کنند و صرفاً به منافع خویش بیندیشند.

۳- قرآن کریم از مسلمانان می‌خواهد که یکدیگر را به خیر و نیکی دعوت کنند.

۴- قرآن کریم از مسلمانان می‌خواهد که در مقابل گناهان دیگران ساکت نباشند و آنان را از ارتکاب گناه بازدارند.

۵- قرآن کریم از مسلمانان می‌خواهد که مانع ترک واجبات و ارتکاب گناهان در جامعه شوند.

۶- انجام دادن وظیفه مهم امر به معروف و نهی از منکر، سبب نظارت همگانی بر جامعه می‌شود و سلامت جامعه را حفظ می‌کند.

۷- امر به معروف و نهی از منکر شرایطی دارد که در هنگام انجام دادن آن باید مراعات شود.

۸- امر به معروف و نهی از منکر مراحل و مراتبی دارد که تقدم و تأخر آن مراحل باید رعایت شود.

۹- انتخاب روش‌های درست و سنجیده در هنگام امر به معروف و نهی از منکر، ضامن موفقیت است.

۱۰- انگیزه اصلی نهضت امام حسین (ع)، انجام دادن وظیفه امر به معروف و نهی از منکر بود.

قسمت دوم : سازمان‌دهی فعالیت یاددهی — یادگیری

الف) ارزشیابی از درس قبل

در ابتدای تدریس، براساس موارد تعیین شده، از درس قبل ارزشیابی به عمل می‌آید.

ب) آماده‌سازی و ایجاد انگیزه

برای ورود به این بحث، بهتر است از نمونه‌های عینی که پیوستگی زندگی اجتماعی و رابطه زندگی انسان‌ها با یکدیگر را نشان می‌دهد، استفاده شود.

۱- یک مثال، همان است که در ابتدای درس آمده و از قول رسول اکرم (ص) نقل شده است.

۲- مثال دیگر، مسافرت با هواپیما یا اتوبوس و نظایر آن است.

این مثال‌ها به دلیل داشتن محیط مشترک (هواپیما، کشتی یا اتوبوس) و یکسان بودن هدف و مقصد، نزدیک‌ترین مثال‌ها به حیات اجتماعی مسلمانان‌اند.

۳- مثال کلاس درس نیز مناسب است. در یک کلاس، در ساعتی معین، معلم درس خاصی را تدریس می‌کند و دانش‌آموزان آن را یاد می‌گیرند. ممکن است دانش‌آموزی بگوید که من می‌خواهم فلان درس را بخوانم یا قدم بزنم یا نقاشی کنم یا بخوابم. همه این کارها انفرادی هستند و به ظاهر، مانع کار دیگران نمی‌شوند ولی فضای آموزش را به هم می‌زنند و به گونه‌ای غیر ملموس، بر شرایط آموزش تأثیر منفی می‌گذارند.

۴- خاطرات معلمان و دانش‌آموزان نیز قابل استفاده است.

معلمان محترم توجه کنند که در این مرحله - مرحله ورود به درس - فقط به ذکر نمونه‌ها اکتفا کنند و درباره موضوع درس صحبتی به میان نیاورند و بگذارند که اذهان دانش‌آموزان فقط نسبت به مسئله حساس شود.

ج) اجزای تدریس

این درس، شامل اجزای زیر است :

ردیف	اجزای تدریس
۱	قرائت آیات و ترجمه آنها
۲	تبیین مسئولیت مشترک امت اسلامی
۳	انجام فعالیت مقایسه
۴	انجام فعالیت پیام آیات
۵	تبیین دو مسئولیت افراد جامعه نسبت به هم
۶	انجام فعالیت تطبیق
۷	ذکر احکام
۸	توضیح درباره «بیشتر بدانیم»
۹	طرح گام هفتم

۱- قرائت و ترجمه آیات

در ابتدای تدریس، قرائت آیات درس، مانند درس‌های قبل تمرین می‌شود و ترجمه آیات، تکمیل می‌گردد.

۲- تبیین مسئولیت مشترک امت اسلامی

دبیر، از مثال کشتی که در سخنان رسول خدا (ص) آمده، استفاده می‌کند و به تبیین ارتباط افراد جامعه با یکدیگر و تأثیرپذیری از هم و مسئولیت مشترکی که از این ارتباط پیدا می‌شود، می‌پردازد. همه ویژگی‌هایی که برای ساکنان یک کشتی در کتاب آمده، به صورت قوی‌تر برای جامعه اسلامی هم هست.

— خداوند برای جامعه اسلامی هدف خاصی مشخص کرده است. همه باید دست به دست هم دهند که آحاد جامعه در مسیر تقرب الی الله حرکت کنند و عدالت اجتماعی در جامعه تقویت گردد.

— جامعه اسلامی نمی‌تواند چند هدف و جهت مخالف هم داشته باشد. اما می‌تواند هدف‌های در طول هم داشته باشد که نهایتاً به تقرب الی الله و عدالت اجتماعی منجر شود. مثلاً عفاف، خودش یک هدف میانی است که به هدف برتر، یعنی قرب الهی کمک می‌کند.

— حفظ سلامت اخلاقی و سیاسی و فرهنگی و حتی بهداشتی جامعه بر عهده همه است. زیرا اگر سلامت یک فرد از بین برود، این بیماری، می‌تواند سلامتی دیگران را هم تهدید کند. یک فرد دروغ‌گو، با دروغ‌گویی خود، به دیگران هم دروغ‌گویی را می‌آموزد و زمینه را برای آنان فراهم می‌کند.

— در جامعه اسلامی، به علت تأثیرپذیری متقابل افراد از یکدیگر، هیچ‌کس عقلاً نمی‌تواند بگوید این عمل من یک عمل شخصی است و دیگران حق دخالت ندارند. زیرا، مثلاً در همان دروغ‌گویی دیدیم که ممکن است به دیگران هم سرایت کند. یا کسی که حجاب و عفاف را رعایت نمی‌کند دیگران را در معرض گناه قرار می‌دهد. کسی که خمس یا زکات خود را نمی‌پردازد، به اندازه خودش زمینه‌های فقر را در جامعه فراهم می‌کند. حتی اعمالی که بسیار خصوصی است، مثل نماز فردی، وقتی توسط یک مسلمان ترک شود، آثار مثبت آن عمل در آن فرد پدید نمی‌آید و در نتیجه، رفتاری که شایسته یک مسلمان است، از او سر نمی‌زند. به طور مثال، در قرآن کریم آمده است «ان الصلوة تنهى عن الفحشاء والمنکر». مسلمانی که نماز را ترک می‌کند، عامل اصلی دوری از فحشاء و منکر را از دست می‌دهد و در جامعه مرتکب فحشاء و منکر می‌شود. پس حتی خصوصی‌ترین عمل فرد هم می‌تواند تأثیر

اجتماعی داشته باشد. پس هیچ کس نمی تواند با توجیه اختصاصی بودن، مسئولیت اجتماعی خود را نادیده بگیرد.

— حالات روحی، مثلاً ترس یا شجاعت یک فرد، گرچه یک امر مشخص است، اما در سرنوشت یک جامعه می تواند نقش آفرین باشد.

— رهبری جامعه اسلامی، مانند رهبری کشتی است. اسلام شناس باید کشتی امت اسلامی را رهبری نماید. اسلام شناس جامعه اسلامی، در مرتبه اول، پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) و در مرتبه بعد، فقیهان و مجتهدان هستند.

۳— انجام فعالیت مقایسه

با این فعالیت، دانش آموزان بیشتر متوجه عمق ارتباط انسان ها با یکدیگر می شوند و بهتر به مسئولیت مشترک خود پی می برند.

پاسخ سؤال اول این است که افراد جامعه نمی توانند هدف های مخالف هم داشته باشند؛ زیرا هر کس جامعه و امکانات آن را به سمتی می برد و در پایان، نتیجه ای به دست نمی آید و امکانات هم از دست می رود. البته جامعه می تواند چند هدف که در یک جهت و تکمیل کننده هم باشند، داشته باشد.

پاسخ سؤال دوم این است که چنین استقلالی در جامعه امکان پذیر نیست. حتی کارهای شخصی افراد هم در جامعه تأثیر دارد؛ مثلاً، کسی که با لباس نامناسب از منزل بیرون می آید، بر روحیه دیگران تأثیر می گذارد. حتی اگر کسی در منزل خود به کاری خوب یا بد اشتغال داشته باشد، می تواند بر جامعه اثر بگذارد؛ مثلاً شخصی که در منزل، عبادت خدا را با اخلاص و حضور قلب به جا می آورد و یاد خدا را تمرین می کند، در بیرون از خانه و در ارتباط با مردم نیز یاد او را فراموش نمی کند. کسی که فرزند خود را خوب یا بد تربیت می کند یا با همسرش رابطه ای خوب یا بد دارد، به صورت های گوناگون در جامعه اثر می گذارد و به هنجارها یا ناهنجاری های اجتماعی کمک می کند.

پاسخ به سؤال سوم این است که سعادت و رفاه جامعه کاملاً به یکدیگر گره خورده است. هر کس به همان میزان که از جامعه بهره می برد، باید به آن خدمت کند.

علاوه بر این، وجدان اخلاقی آدمی نمی پذیرد که خود در رفاه و آسایش باشد ولی همنوعانش در سختی و نابه سامانی به سر برند. انسان با وجدان از رنج و ناراحتی دیگران رنج می برد و رفاه شخصی برایش معنا ندارد.

پاسخ سؤال چهارم این است که ارتباط و پیوند اعضای جامعه عمیق تر از سر نشینان یک کشتی

است؛ زیرا سرشنیان کشتی به صورت اتفاقی، با هم جمع شده‌اند و فقط مقصدشان در سفر یکسان است ولی اعضای جامعه اسلامی از جهات مختلف با هم پیوند دارند که مهم‌ترین آنها هدف اصلی زندگی و اشتراک در نیازهای گوناگون اجتماعی است. علاوه بر این، در یک زندگی طولانی مدت اجتماعی، اخلاق، آداب و رسوم و فرهنگ پدید می‌آید که این فرهنگ بر هریک از افراد تأثیر می‌گذارد.

۴- انجام فعالیت پیام آیات

بعد از اینکه دانش‌آموزان به رابطه عمیق افراد جامعه و مسئولیت‌شان نسبت به یکدیگر بیشتر توجه کردند، این زمینه فراهم می‌شود که وظایف خود در برابر جامعه را بهتر بشناسند و گرایش عمل به آنها را پیدا نمایند. از این رو به تدریج در آیات درس می‌پردازند و پیام‌های استخراج شده را تکمیل می‌کنند.

بنابر آیه ۱۰۳ سورة آل عمران، عامل اصلی وحدت جامعه اسلامی، چنگ زدن به ریسمان الهی، یعنی قبول فرمان‌های اوست.

بنابر آیه ۷۱ سورة توبه، خداوند همه افراد جامعه اسلامی را سرپرستان یکدیگر قرار داده و در نتیجه، نسبت به هم مسئولیت دارند.

بنابر آیه ۱۰۴ آل عمران، این مسئولیت عبارت از این است که ابتدا یکدیگر را دعوت به خیر کنند (یدعون الی الخیر).

بنابر همان آیه، علاوه بر دعوت به خیر، کسانی را که معروفی را ترک می‌کنند، امر به معروف نمایند و کسانی را که منکری انجام می‌دهند، نهی از منکر کنند. (یأمرون بالمعروف و ينهون عن المنکر) بنابر آیه ۱۱۰ آل عمران، آن‌گاه جامعه اسلامی یک جامعه نمونه می‌شود که علاوه بر ایمان به خدا، وظیفه امر به معروف و نهی از منکر را انجام دهد.

بنابر آیه ۱۰۴ آل عمران، در صورت دعوت مردم به خیر و نیکی و امر به معروف و نهی از منکر است که جامعه اسلامی به فلاح و رستگاری می‌رسد.

بنابر آیه ۷۱ سورة توبه، یکی از عوامل دوری جامعه اسلامی از رحمت خداوند، ترک امر به معروف و نهی از منکر است.

۵- تبیین دو مسئولیت افراد جامعه

مسئولیت اول، دعوت به خیر و نیکی و مسئولیت دوم، امر به معروف و نهی از منکر است. بنابر توضیحات شهید بزرگوار دکتر بهشتی در کتاب «بایدها و نبایدها» آیه ۱۰۴ سورة آل عمران که می‌فرماید «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ

المُفْلِحُونَ»، در جامعه اسلامی افراد باید قبل از هر چیز یکدیگر را به خیر دعوت کنند و واجبات و خوبی‌ها را در جامعه گسترش دهند. این امر سبب آگاهی مردم به امور خیر و ترغیب آنان می‌شود.

در حقیقت، دعوت به خیر، نقش پیشگیری را دارد و زمینه‌های ارتکاب گناه را کاهش می‌دهد. توجه شود که در کتاب‌های دیگر معمولاً از دو وظیفه یاد می‌کنند و آن دو وظیفه را امر به معروف و نهی از منکر می‌نامند اما شهید دکتر بهشتی، امر به معروف و نهی از منکر را در مجموع یک وظیفه به حساب می‌آورد و این وظیفه را با استفاده از آیه فوق، در مرتبه بعد از «دعوت به خیر» قرار می‌دهد.

این آیه شریفه، حاوی این پیام عمیق نیز است که آحاد جامعه، پدر، مادر، مدرسه، معلم و راهنمایان دینی، علما، رسانه‌ها و نهادهای فرهنگی باید رسالت آگاهی‌بخشی خود را انجام دهند و این وظیفه‌ای شرعی است که تخلف از آن گناه است. اگر این وظیفه متناسب با هر عصر و نیازهای آن انجام شود، آسیب‌های اخلاقی و تربیتی کاهش می‌یابد؛ زمینه‌های ارتکاب گناه کم می‌شود و نیاز به امر به معروف و نهی از منکر که وظیفه‌ای مشکل‌تر است نیز کاهش می‌یابد.

در تبیین این دو مسئولیت، چند روایت آمده است که لازم است به نکات مطرح شده در این روایات توجه شود و به نحو مقتضی و درست از این روایات سؤال طرح گردد. سؤال اشتباه این است که مثلاً بگوییم یک روایت درباره امر به معروف و نهی از منکر از امام باقر (ع) یا امام صادق (ع) بگویید. یا مثلاً یک روایت بنویسیم و بگوییم این روایت از کیست.

به این سؤال‌های مناسب دقت کنید :

— بنابر وصیت امام علی (ع) به فرزندان، جامعه‌ای که نماز را ترک کند، گرفتار چه سرنوشتی می‌شود؟

جواب این است که : اولاً افراد شرور و بدکار بر جامعه مسلط می‌شوند و ثانیاً دعای آنها به اجابت نمی‌رسد.

— بنابر سخن امام باقر (ع)، کدام واجب است که سایر واجبات با آن برپا می‌شود و اقامه می‌گردد؟

این واجب، امر به معروف و نهی از منکر می‌باشد.

— بنابر سخن امام باقر (ع) اگر مردم جامعه‌ای به امر به معروف و نهی از منکر عمل کنند، چه نتیجه‌ای برای آنها دارد؟

جواب این است که : سایر واجبات برپا می‌شود و در جامعه رواج پیدا می‌کند، امنیت برقرار می‌گردد، کسب و کار حلال رونق می‌گیرد، حقوق افراد تأمین می‌شود، آبادانی اتفاق می‌افتد، دشمنان

و تجاوزکاران سرکوب می‌شوند و کار مردم روبراه می‌شود.

— چرا با این که همه قوم بنی‌اسرائیل غرق گناه نشده بودند، اما مورد لعن حضرت داود و حضرت عیسی قرار گرفتند؟ امام صادق علت این لعن همگانی را چه چیزی دانسته‌اند؟
جواب این است که: علت آن بود که وقتی کسانی که گناه نکرده بودند با گناهکاران روبرو می‌شدند، به روی آن گناهکاران می‌خندیدند و با آنان همنشین و مأنوس می‌شدند.
توجه: این قبیل سؤال‌ها در عین حال که سبب تفکر و توجه به محتوا و مفهوم حدیث می‌شود، نیازی به حفظ کردن عین متن حدیث هم ندارد و دانش‌آموزان را به فهم و درک بیشتر حدیث سوق می‌دهد.

۶- انجام فعالیت تطبیق

در این مرحله، دانش‌آموزان به هم‌اندیشی درباره یک مسئله می‌پردازند و آن مسئله این است که برخی تصور می‌کنند امر به معروف و نهی از منکر، تجاوز به حریم شخصی آنهاست.
در این جا باید توجه کرد که جست‌وجو در زندگی شخصی دیگران جایز نیست؛ مثلاً، اگر شک داریم که کسی مرتکب گناهی می‌شود، مثلاً معامله «ربوی» انجام می‌دهد یا نه، نباید در صدد تحقیق برآیم و ثابت کنیم که او اهل چنین عملی است؛ اما اگر آشکار شد که این عمل را انجام می‌دهد، گرچه کاری است که میان او و شخص دیگری انجام می‌شود، نهی از منکر، واجب است؛ زیرا آثار عمل او به جامعه می‌رسد و به جامعه ضرر وارد می‌کند.

۷- ذکر احکام امر به معروف و نهی از منکر

اکنون که این وظیفه (مسئولیت) دینی تبیین شده است، ضروری است دانش‌آموزان احکام این وظیفه را به‌طور روشن و واضح بدانند تا در انجام دادن آن از حدود اسلامی خارج نشوند. معلم محترم شرایط، مراحل و توصیه‌های مربوط به امر به معروف و نهی از منکر را با دسته‌بندی مناسب ذکر می‌کند.

۸- توضیح درباره «بیشتر بدانیم»

در پایان این درس، دو متن، یکی درباره هدف نهضت امام حسین (ع) و دیگری سخنرانی حضرت زینب در مجلس یزید، گنجانده شده است. این دو متن نشان‌دهنده آن است که ابعاد امر به معروف و نهی از منکر بسیار عمیق و گسترده است و آن قدر اهمیت دارد که امام حسین (ع) به‌خاطر آن قیام کند و خود و یارانش شهید شوند و خانواده‌اش به اسارت بروند و در همان اسارت هم حضرت زینب دست از این رسالت مهم برندارد و به وظیفه خود عمل کند و با ستمگران و ظالمان مبارزه کرده و

اعمال منکر آنان را برملا سازد و به مردم آگاهی دهد. بنابراین لازم است این دو متن به صورتی زیبا در کلاس خوانده شوند تا تأثیرگذار باشند و خوب است که هر دو به وسیله دو نفر یا بیشتر به صورت نمایش و دکلمه اجرا شود؛ به این صورت که :

— در متن اول، سطرهای سیاه به وسیله یک دانش آموز و سطرهای آبی که کلام امام حسین (ع) است، توسط دانش آموز دیگر خوانده شود.

— متن دوم نیز میان سه دانش آموز تقسیم شود؛ هریک از آنها بخشی از متن را به صورت زیبا و با احساس بخواند و یکی از دانش آموزان نیز شعر را بخواند.

لازم به توضیح است که از این دو متن، در امتحان سؤالی طرح نمی شود.
تذکر: با این که فعالیت استخراج پیام آیات در پایان درس نیامده، بهتر است دانش آموزان به آیات ابتدای درس مراجعه و پیام ها را استخراج کنند.

این پیام ها عبارت اند از :

۱- جامعه اسلامی باید بر محور توحید و یکتاپرستی اتحاد خود را حفظ کند؛

۲- امت اسلامی باید به گونه ای باشند که یکدیگر را به خیر دعوت کنند؛

۳- امت اسلامی در شرایطی که کار واجبی ترک شود یا گناهی انجام گیرد، دیگران را به انجام دادن آن واجب یا ترک آن حرام امر و نهی می کند.

۹- طرح گام هفتم

برنامه ریزی برای حضور مسئولانه و عمل به دو وظیفه اساسی، یعنی «دعوت مردم به خوبی ها و نیکی ها» برای آگاهی بخشی به دیگران و «امر به معروف و نهی از منکر» در هنگام مشاهده گناه، گام مهمی است که در این جا باید برداشته شود. طرح این گام در کلاس و توجه دادن دانش آموزان به آن، می تواند زمینه ساز این فکر در آنان شود که باید برای حضور مسئولانه خود در جامعه برنامه ریزی کنند. یعنی همان طور که برای مطالعه، ورزش و سایر امور زندگی باید برنامه داشته باشند، برای این امر مهم هم باید برنامه ریزی کنند.

این برنامه، مربوط به ارتباط انسان با خانواده و جامعه است.

د) اندیشه و تحقیق

در این قسمت شش سؤال مطرح شده است :

سؤال اول، برای تدبیر بیشتر در آیات و به دست آوردن ثمرات امر به معروف و نهی از منکر و

عواقب بد این وظیفه است. به طور مثال، در آیه ۱۰۴ سوره آل عمران، یکی از ثمرات انجام این وظیفه را رستگاری معین فرموده است.

سؤال دوم، برای آن است که دانش‌آموزان به مهم‌ترین خوبی‌های جامعه خود توجه کنند و بگویند کدام خوبی است که جامعه به آن نیاز بیشتری دارد. همچنین راه حل عملی برای گسترش آن خوبی‌ها ارائه دهند.

سؤال سوم، درباره کارهای خوبی است که فراموش شده‌اند و باید دیگران را به آنها امر کرد. این سؤال برای ایجاد حساسیت دانش‌آموزان به ترک این خوبی‌ها و تصمیم‌گیری برای احیای آنهاست.

سؤال چهارم، درباره منکری است که احیاناً در محیط زندگی دانش‌آموزان وجود دارد.

سؤال پنجم، دایره تحقیق دانش‌آموزان را گسترش می‌دهد و به منکراتی که در سطح دنیا صورت می‌گیرد، توجه دارد.

سؤال ششم، توجه خاصی به مبارزات ملت فلسطین دارد که با یک منکر بزرگ – یعنی اشغال غاصبانه سرزمینشان – مبارزه می‌کند.

هـ) پیشنهاد

این بخش، شامل یک مورد است که خوب است در کلاس دختران به صورت نمایش اجرا شود.

و) ارزشیابی از میزان یادگیری

- قرائت و ترجمه آیات
- تبیین مسئولیت مشترک مسلمانان
- انجام فعالیت مقایسه
- انجام فعالیت پیام آیات
- تبیین مسئولیت دعوت به خیر
- تبیین مسئولیت امر به معروف و نهی از منکر
- درک پیام سخنان معصومین
- انجام فعالیت تطبیق
- ذکر احکام امر به معروف و نهی از منکر

- توضیح قسمت بیشتر بدانیم
- پاسخ به سؤال‌های بخش اندیشه و تحقیق
- انجام فعالیت پیشنهاد
- مشارکت و همکاری در تدریس
- نظم و زیبایی دفتر کار

قسمت سوم : تمهیدات

الف) دانستنی‌های ضروری و اطلاعات مورد نیاز معلم

نتیجه ترک امر به معروف و نهی از منکر

رسول خدا (ص) می‌فرماید : «لَا تَزَالُ أُمَّتِي بِخَيْرٍ مَا أَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ، فَإِذَا لَمْ يَقْعَلُوا ذَلِكَ نَزَعَتْ مِنْهُمْ الْبَرَكَاتُ وَ سَلَّطَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ، وَ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ نَاصِرٌ فِي الْأَرْضِ وَ لَا فِي السَّمَاءِ».

از این کلام شریف، چنین برداشت می‌شود که امر به معروف و نهی از منکر، تنها یک کار اخلاقی و برای مسائل جزئی فردی نیست بلکه نظارت اجتماعی قوی از جانب آحاد ملت نسبت به همه آحاد جامعه، به‌ویژه افرادی است که موقعیت، اقتدار و تأثیرگذاری بیشتری دارند تا زمینه‌های عصیان و ظلم و تجاوز به حقوق انسان‌ها از بین برود.

نیاز به استواری و استقامت در امر به معروف و نهی از منکر

در قرآن کریم می‌خوانیم : «يَا بَنِيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَ أَنْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ أَصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ»^۱.

بنابر محتوای این آیه، درمی‌یابیم که از لوازم انجام دادن این وظیفه دو چیز است :
اول، صبر و استقامت و پایداری
دوم، عزم و اراده قوی.

۱- وسائل الشیعه : ج ۱۱، ص ۳۹۸.

۲- سورة لقمان، آیه ۱۷.

تقدّم نماز بر امر به معروف و نهی از منکر، علاوه بر پیام‌های متعدد آن، ضامن اجرای صحیح این وظیفه است. اگر انسان بدون پشتوانه معنوی و اخلاص برای انجام دادن این وظیفه اقدام کند، احتمال عدول و انحراف از وظیفه وجود دارد. همچنین، اگر با سختی مواجه شود، احتمال عقب‌نشینی وجود دارد و نیز ممکن است نتواند صبر و استقامت پیشه کند.

کلام بزرگان

«نه‌چندان درشتی کن که از تو سیر شوند و نه چندان نرمی کن که بر تو چیره گردند.» (سعدی)
«تشخیص دادن عیوب، خیلی بهتر از دیدن عیوب است.» (دیل کارنگی)

ب) منابع برای معلم و دانش‌آموز

- ۱- رساله نوین؛ امام خمینی (ره) با توضیحات و ترجمه عبدالکریم بی‌آزار شیرازی، جلد ۴، مؤسسه انجام کتاب (برای معلم و دانش‌آموز)
- ۲- بایدها و نبایدها؛ شهید دکتر بهشتی، مؤسسه نشر آثار دکتر بهشتی (معلم و دانش‌آموز)
- ۳- آفتاب در حجاب؛ سیدمهدی شجاعی، کانون پرورش فکری (دانش‌آموز)
- ۴- نظارت و نهادهای نظارتی، محسن ملک‌افضلی، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه معاصر (معلم و دانش‌آموز)
- ۵- نظارت بر دولت؛ محمدجواد طبسی‌مروجی، کانون اندیشه جوان (معلم و دانش‌آموز)

کار و درآمد حلال

قسمت اول: کلیات

الف) اهداف

- ۱- هدف کلی: آشنایی با کسب درآمد حلال و وظایف مالی مانند خمس و زکات
- ۲- اهداف آموزشی:
 - ۱- شناخت منشأ اصلی درآمد و ثروت در اسلام
 - ۲- آشنایی با آثار زیانبار ربا
 - ۳- شناخت راه‌های تأمین نیازهای عمومی
 - ۴- آشنایی با برخی احکام مربوط به خمس و زکات

ب) پیش‌دانسته‌ها

دانش‌آموزان در دوره ابتدایی و راهنمایی به طور مختصر با موضوع انفاق و کمک به نیازمندان آشنا شده‌اند. در سال اول متوسطه نیز اهمیت کار و تلاش که مقدمه کسب ثروت است را آموخته‌اند.

ج) اصطلاحات علمی درس

- ۱- کار اقتصادی؛ فعالیتی است که انسان در جامعه انجام می‌دهد تا هم نیازهای خود را برطرف کند و هم به جامعه فایده برساند.
- ۲- ربا؛ یکی از راه‌های نامشروع تولید ثروت که در اسلام حرام است.
- ۳- انفاق؛ پرداخت بخشی از ثروت مشروع برای رفع نیازمندی‌های جامعه و تأمین

عدالت.

- ۴- مشارکت کار و سرمایه؛ در تولید ثروت، معمولاً نوعی مشارکت صورت می‌گیرد که در یک طرف آن، کار نیروی انسانی و در طرف دیگر آن، سرمایه است.
- ۵- خمس؛ نوعی انفاق واجب است که به درآمد حاصل تعلق می‌گیرد.
- ۶- زکات؛ نوعی انفاق واجب است که به اموال خاصی تعلق می‌گیرد.
- ۷- بانک‌داری؛ کار مؤسسات بزرگ مالی که مسئول گردش پول در جامعه‌اند.
- ۸- حدّ نصاب؛ اصطلاحی است که در زکات مطرح است. برخی از اموال که در فقه اسلامی معین شده‌اند، اگر به نصاب معینی برسند، زکات آنها پرداخت می‌شود.
- ۹- حساب سال؛ اصطلاحی است که در پرداخت خمس مطرح است.

(د) ارتباط با درس گذشته

این درس هم از جهت مفهومی و هم از جنبه برنامه‌ریزی با درس پیش ارتباط دارد. از جهت مفهومی، در درس پیش درباره کار و ارزش آن در اسلام صحبت شد. در این درس، به نقش کار در نظام اقتصادی اسلام می‌پردازیم و نحوه استفاده از درآمدهای حاصل و همچنین رفع نیازمندی‌های جامعه از طریق انفاق‌های واجب و مستحب را بررسی می‌کنیم.

(ه) محورهای اصلی درس

- ۱- بنابر تعالیم اسلام، منشأ اصلی تولید ثروت، کار مولد و مفید است و پیشوایان، ما مسلمانان را به چنین کاری دعوت کرده‌اند.
- ۲- ربا، کاری کاذب و نامشروع است که سبب بهره‌کشی از انسان‌ها می‌شود.
- ۳- قرآن کریم معامله ربوی را اعلان جنگ با خدا می‌شمارد.
- ۴- مشارکت کار با سرمایه و تقسیم سود حاصل از این فعالیت، یک فعالیت مشروع است.
- ۵- بانک‌داری اسلامی بر مبنای مشارکت کار و سرمایه تنظیم شده است و تا زمانی که بانک‌ها به این صورت عمل کنند، کارشان مشروع و قانونی است.
- ۶- نیازهای جامعه از دو راه تأمین می‌شود: انفاق و مالیات
- ۷- انفاق بر دو نوع است: واجب (شامل خمس و زکات) و مستحب (مانند صدقات روزانه به مستحقان).

۸- مالیات با انفاق، تفاوت دارد و به هزینه‌های شهروندی هر شخص در جامعه مربوط می‌شود.

قسمت دوم : سازمان‌دهی فعالیت یاددهی — یادگیری

الف) ارزشیابی از درس قبل

در ابتدای تدریس، براساس موارد تعیین شده، از دانش‌آموزان دربارهٔ درس قبل ارزشیابی به عمل می‌آید.

ب) آماده‌سازی و ایجاد انگیزه

برای آماده‌سازی دانش‌آموزان و ورود به این درس، پیشنهادهای زیر قابل اجراست.

۱- طرح سه سؤال ابتدای درس

۲- طرح سؤال دربارهٔ وضع بانک‌داری؛ این سؤال، گرچه چالش‌زاست اما می‌تواند ذهن دانش‌آموزان را نسبت به موضوع حساس و کنج‌کاو کند. ابتدا دبیر از وضع بانک‌داری می‌پرسد و دانش‌آموزان نظرات خود را که معمولاً از پدر و مادر و نزدیکان شنیده‌اند، بیان می‌کنند.

معلم بدون این که پاسخی دهد، نظرات مطرح شده را یادداشت می‌کند و می‌گوید که برای رسیدن به پاسخ سؤال‌ها و روشن کردن ابهام‌ها باید این درس را تدریس کنیم.

ج) اجزای تدریس

این درس شامل اجزای صفحهٔ بعد است :

ردیف	اجزای تدریس
۱	قرائت و ترجمه آیات
۲	تبیین رابطه کار و تولید ثروت
۳	انجام فعالیت پیام آیات (۱)
۴	تبیین آثار زیانبار ربا
۵	تبیین مشارکت صحیح کار و سرمایه
۶	تبیین بانکداری اسلامی
۷	تبیین راه‌های تأمین نیازهای عمومی
۸	انجام فعالیت پیام آیات (۲)
۹	انجام فعالیت بررسی
۱۰	انجام فعالیت ذکر نمونه‌ها
۱۱	انجام فعالیت مقایسه
۱۲	توضیح درباره «بیشتر بدانیم»
۱۳	طرح گام هشتم

۱- قرائت و ترجمه آیات

در ابتدای تدریس، قرائت آیات تمرین می‌شود و سپس ترجمه آیات تکمیل می‌گردد.

۲- تبیین رابطه کار و تولید ثروت

معلم محترم با طرح دیدگاه اسلام درباره کار و جایگاه آن در تولید ثروت، نشان می‌دهد که دین اسلام و پیشوایان دینی نقش اصلی را به کار و فعالیت سازنده داده‌اند و کسب درآمد از راه‌های دیگر را حرام یا مکروه دانسته‌اند. آنگاه، کارهای مفید و مؤثر را دسته‌بندی کرده و نمونه‌هایی از آن را ذکر می‌کند.

این تبیین سبب می‌شود که دیدگاه اسلام برای آنها، معیار سنجش قرار گیرد و به‌جای اینکه مشکلات را بر دوش دین بیندازند، دین را اصل و معیار قرار دهند و با آن، جامعه خود را بررسی کنند. در این صورت است که اعتقاد دینی دانش‌آموزان در برخورد با مسائل اجتماعی نه‌تنها تضعیف

نخواهد شد، بلکه استحکام خواهد یافت. علاوه بر این، دانش‌آموزان درمی‌یابند که اگر در بخشی از نظام اجتماعی آسیب‌ها و اشکالاتی وجود دارد، راه برطرف کردن آنها مراجعه به دین و اقامه دستورات دینی و الهی است.

۳- انجام فعالیت پیام آیات (۱)

پیامی که از این آیات به دست می‌آید حرام بودن ربا در اسلام و میزان حرمت آن است. وقتی خداوند می‌فرماید این کار جنگ با خداوند است، مشخص می‌شود ربا از زیانبارترین کارهاست. توجه دانش‌آموزان به این پیام، هم عظمت و منزلت قرآن کریم را بیشتر نشان خواهد داد و هم انگیزه آنان را برای مبارزه با رباخواری افزایش خواهد داد و ما، در هنگام تدریس باید به این نکات توجه داشته باشیم. مثلاً در هنگام استخراج این پیام به دانش‌آموزان تذکر دهیم که: این کتاب الهی آنقدر به کرامت انسان و مبارزه با فقر اهمیت می‌دهد که عمل ربا را جنگ با خداوند معرفی می‌کند. این، فرهنگ اسلامی ماست. آیا فرهنگ دیگری سراغ دارید که این میزان ربا را بد بشمارد؟

همچنین یادآوری می‌کنیم که اگر دیدیم در جامعه اسلامی رباخواری وجود دارد، درمی‌یابیم که آن جامعه از فرهنگ اسلامی دور شده است. وقتی دانش‌آموزی ببیند که قرآن کریم، یعنی کتاب زندگی او، این گونه ربا را بد معرفی می‌کند، آنگاه اگر ببیند در میان بستگان کسی هست که ربا می‌دهد، دیدش نسبت به آن فرد عوض می‌شود و او را کسی شمارد که به جنگ خدا رفته است.

این فعالیت تدریسی، با روش «طرح سؤال و گرفتن پاسخ از قرآن» تنظیم شده است. پاسخ سؤال اول از آیات ۲۷۸ و ۲۷۹ سوره بقره به دست می‌آید. این آیات، درباره حرمت ربا و بدی آن است. پاسخ سؤال دوم از آیه ۲۷۹ سوره بقره استخراج می‌شود که ربا را مساوی با جنگ با خدا معرفی کرده است.

پاسخ سؤال سوم از آیات ۲۷۸ و ۲۷۹ سوره بقره گرفته می‌شود. در این آیات به کسانی که تصمیم گرفته‌اند رباخواری را ترک کنند، فرمان می‌دهد که آنچه علاوه بر اصل سرمایه از مردم گرفته‌اند به صاحبانش برگرداند و فقط مجاز هستند که اصل سرمایه خود را از بدهکار بگیرند.

۴- تبیین آثار زیانبار ربا

معلم محترم با استفاده از آیات قرآن کریم، اصل ربا را توضیح می‌دهد و با تحلیل آثار ربا بر افراد کم‌درآمد و اقتصاد جامعه، خطر آن را گوشزد می‌کند. قرآن کریم، برعکس نگرش رباگیرندگان که می‌پندارند ربا مال آنها را افزایش می‌دهد، می‌فرماید که اگر می‌خواهید مال شما افزایش یابد و خیر در آن باشد، انفاق کنید و زکات دهید؛ یعنی، بخشی از مال خود را برای نیازمندان هزینه کنید؛ با این عمل،

به ظاهر از پول ما کاسته می شود اما در واقع، ثروت ما افزایش می یابد. رباگیرنده، به ظاهر پول بیشتری دریافت می کند اما در حقیقت، ثروت خود را کاهش می دهد.

این حقیقت، هم تحلیل ظاهری اجتماعی و اقتصادی و هم تبیین معنوی و غیبی، دارد؛ زیرا انفاق از جهت اجتماعی و اقتصادی، سبب عدالت، آبادانی، آرامش اجتماعی و در نتیجه، شکوفایی و رفاه اقتصادی می شود که نفع آن به انفاق دهنده هم می رسد. از جهت معنوی نیز چون این عمل، نزد خدا محبوب است، امدادهای الهی و گشایش در زندگی را نصیب انسان می کند.

اگر کسی پولی به دیگری به عنوان قرض بدهد و بگوید در فلان تاریخ علاوه بر باز پس دادن اصل پول، مبلغ دیگری هم به وی بپردازد، این پول اضافه، ربا می شود. کسی که پولی به دیگری به عنوان ربا می دهد، با گیرنده پول در هیچ کاری شریک نمی شود و به دنبال این هم نیست که او پول را برای چه می خواهد. هر نوع قرضی که در این قالب باشد، ربا محسوب می شود و حرام است.

شکل های مختلف ربا را، نه براساس آن چه برخی می گویند، بلکه براساس نظر مراجع تقلید، باید به دانش آموزان یاد بدهیم تا هم برخی معاملات درست بنگاه های تجاری و اقتصادی را ربا تلقی نکنند و هم متوجه روش های اقتصادی غلط پیرامون خود باشند و بعدها در دام آنها گرفتار نشوند.

تذکر: یکی از کارهای کاذب اقتصادی که امروزه رایج شده، شرکت های هرمی است. اساس کار شرکت های هرمی، جذب مشتری های جدید توسط مشتری های قبلی و دادن بخشی از سرمایه مشتری جدید به مشتری قبلی و برداشتن بیشتر سرمایه برای سرمداران آن شرکت است.

این گونه شرکت ها، برای اینکه دستگاه های اقتصادی و قضایی کشور را فریب دهند و مشتریان خود را در بی خبری نگه دارند، برخی فعالیت های به ظاهر اقتصادی نیز در پیش می گیرند و جوازیزی به مشتریان خود می دهند. اما معمولاً این قبیل فعالیت ها جنبه کار و تولید ندارد و ظاهری و صوری اند.

اینگونه شرکت ها، هم به فعالیت های صحیح اقتصادی ضربه سنگین وارد می کنند که در آینده آثار زیانبار آن به همه مردم می رسد، هم اعضای فراوان خود را دچار زیان و خسارت و ناراحتی می کنند.

ما باید به دانش آموزان پیاموزیم که در هر کاری باید عقل و منطق را مبنای عمل و تصمیم گیری قرار داد. عقل می گوید هر فعالیت اقتصادی درست، نیازمند کار و تلاش و زحمت است. اگر افرادی گفتند ما راهی بلد هستیم که با این راه می توانیم به آسانی و یک شبه به پول و ثروت برسیم، باید بدانیم که یک فریبکاری در این جا هست، هر چند ما متوجه نشویم و ظاهر کارشان درست باشد.

کسی که کشور خود را دوست دارد و استقلال آن را می‌خواهد، کسی که می‌داند خوردن مال حرام و خوراندن آن به فرزندان آثار زیانبار اخلاقی دارد، کسی که می‌داند «نابرده رنج گنج میسر نمی‌شود» مزد آن گرفت جان برادر که کار کرد» به دنبال راه‌های انحرافی برای کسب مال نمی‌رود و به همان درآمد خود قانع است.

ما باید این تذکرات را به دانش‌آموزان خود بدهیم تا در همین سنین آرزوهای توهیمی را در سر نپروانند و با همت و صداقت وارد عرصه اقتصادی شوند.

اگر ما دبیران، اشکالات اقتصادی جامعه را به گونه‌ای بیان کنیم که دانش‌آموزان احساس کنند آنها هم باید همرنگ جماعت شوند و آلا عقب می‌مانند، با دست خود زمینه انحراف آنها را فراهم کرده‌ایم. حتی اگر ما به روش برخی از بانک‌ها و نحوه گرفتن سود از مشتریان در آن بانک‌ها انتقاد داشته باشیم، باید این انتقاد را به شکلی مطرح کنیم که دانش‌آموزان آن را امر به معروف و نهی از منکر تلقی کنند و یک رفتار اصلاح‌گرایانه بدانند.

۵- تبیین مشارکت صحیح کار و سرمایه

سرمایه، مانند پول، زمین و ساختمان، اگر از راه صحیح به دست آمده باشد، همان کار به ثمر رسیده است. همین سرمایه است که امکان کار بعدی را فراهم می‌کند. اگر کسی پول و مغازه‌ای نداشته باشد، نمی‌تواند کار فروشندگی انجام دهد. اگر سرمایه نباشد، کارخانه تأسیس نمی‌شود، کشاورزی صورت نمی‌گیرد و فعالیت تجاری انجام نمی‌شود. پس هر کاری، معمولاً، با یک سرمایه همراه است.

حال، اگر کسی سرمایه داشت و دیگری آماده کار بود، این دو نفر می‌توانند با هم مشارکت کنند و یک فعالیت اقتصادی انجام دهند و به تناسب کار و سرمایه، سود به دست آورده را تقسیم کنند. پس ما باید به دانش‌آموزان یاد بدهیم که هر جا کلمه «سود» آمد به معنی ربا نیست. هر کس که کاری می‌کند، برای آن است که به سود برسد، نه به زیان.

برخی تصور می‌کنند که هر سودی که به سرمایه تعلق بگیرد، ربا و حرام است. معلم محترم توضیح می‌دهد که چنین سودی حرام نیست و تعیین درصد هم مانعی ندارد؛ مثلاً، اگر توافق کنند که ۵۰ درصد سود برای کار و ۵۰ درصد برای سرمایه یا ۷۰ درصد برای کار و ۳۰ درصد برای سرمایه باشد، منعی نداشته و درست است.

۶- تبیین بانکداری اسلامی

یکی از موضوعاتی که دانش‌آموزان نسبت به آن مسأله دارند و به شکل‌های گوناگونی از آن

انتقاد می‌کنند، بانکداری است. این چالش ناشی از جایگاه بانک در زندگی اقتصادی امروز است. شاید نتوان خانواده‌ای را یافت که به بانک مراجعه نداشته باشد و درگیر مسائل آن نشده باشد. از همین روست که بیشتر دانش‌آموزان درباره آن سؤال دارند و می‌خواهند از موضع دین درباره بانک آشنا شوند. بنابراین باید به نکات زیر توجه کنیم:

(الف) طرح نکردن این موضوع در کلاس و فرار از آن، به این دلیل که سؤالات دانش‌آموزان فراوان است و ممکن است به مسئولین کشور ایراد بگیرند و از آنها انتقاد نمایند، موجه نیست. زیرا اگر معلم دینی نسبت به این مسئله روشننگری نکند و آنان را در ابهام نگاه دارد، به دانش‌آموزان ضرر وارد کرده و آنان را در گمراهی رها کرده است.

(ب) هر دبیری باید نسبت به اصل موضوع و تبیین درست مسأله آگاهی کافی داشته باشد. پاسخ براساس حدس‌ها و گمان‌ها نتیجه‌ای ندارد و چه بسا ابهام و گمراهی را بیشتر کند.

(ج) نظام اقتصادی اسلام که مبنای قانون اساسی جمهوری اسلامی و نیز بندهای اقتصادی همین قانون، متکی بر اصل عدل و دوری از ربا در هر شکل آن است. و همه ما باید به فرزندان و دانش‌آموزان خود این حقیقت را آموزش دهیم تا هم خودشان در زندگی به این اصل عمل کنند و هم براساس همین اصل به نقد و بررسی اقتصاد جامعه بپردازند. یعنی عمل آحاد جامعه، اعم از مسئولین کشور و افراد عادی و نیز نهادهای اجتماعی مانند بانک‌ها، بیمه‌ها و شرکت‌های تولیدی و تجاری را با اصل بنیادی نظام اسلامی که همان اصل عدل و دوری از ربا است، ارزیابی کنند و در صورت ضرورت به امر به معروف و نهی از منکر بپردازند. حفظ نظام اسلامی و تقویت پایه‌ها پیشرفت و تعالی آن به همین نظارت همگانی ارتباط دارد.

(د) اگر دانش‌آموزان بینش درستی نسبت به مسأله بانکداری نداشته باشند، انتقادهای غیرعلمی و غیرکارشناسی را خواهند پذیرفت و نسبت به اصل نظام اسلامی بدبین خواهند شد. لذا چنین انتقادهایی تقویت نظام اسلامی را دربر نخواهد داشت.

(هـ) قانون بانکداری اسلامی که در مجلس شورای اسلامی تصویب شده و به تأیید شورای نگهبان رسیده، در چارچوب معاملات شرعی و مشارکت‌های جایز می‌باشد و کمتر فقیهی است که اصل این قانون را شرعی نداند و بر آن ایراد و اشکال اساسی بگیرد.

(و) عمل عمومی و اغلب بانک‌ها در قالب قراردادهای شرعی، مانند مضاربه و مزارعه است و به‌عنوان شریکی که سرمایه را وارد کار می‌کند، نقش خود را ایفا می‌نماید. بنابراین، اصل این قراردادها شرعی است و در قالب‌های ربا نمی‌باشد.

ز) بنابراین، گرفتن سود توسط بانک‌ها، سود ناشی از مشارکت است و مانند سود ربوی نیست. هم‌چنین، سودی هم که به سپرده‌گذاران می‌دهد، سود ناشی از مشارکتی است که بانک به نیابت از سپرده‌گذاران انجام داده است.

ح) ایراد اصلی که به برخی بانک‌ها گرفته می‌شود، ایراد بر تعیین مقدار سودی است که به‌خاطر مشارکت می‌گیرد. یعنی ممکن است این سود عادلانه تعیین نشده باشد. این ایراد، نه مربوط به اصل قانون بانکداری و نه به اصل قرارداد مشارکت است. بلکه ایراد و اشکال، فقط بر مسئولین و تصمیم‌گیرندگانی است که میزان سود را مشخص می‌کنند. آنان یا باید روش‌های خود را اصلاح کنند و از میزان سود بانک بکاهند یا مشتریان و مردم را آگاه کنند که این میزان سود، با توجه به عوامل و شرایط موجود، منطقی و درست است.

ط) وقتی دانش‌آموز بفهمد که ایراد و اشکال اصلی کجاست، به سراغ اصل نظام و اصل قانون بانکداری اسلامی نمی‌رود و آنها را زیر سؤال نمی‌برد و همین امر، تقویت نظام اسلامی را به‌دنبال خواهد داشت.

۷- تبیین راه‌های تأمین نیازهای عمومی

معلم، پس از آن، وارد بحث دربارهٔ نیازهای جامعه و شیوه‌های رفع آنها می‌شود. در این جا به یک نکتهٔ مهم باید توجه کرد و آن تفاوت موارد مصرف انفاق و مالیات است.

انفاق - همان‌طور که در کتاب درسی توضیح داده شده است - به خلأها و کمبودهایی مربوط می‌شود که همواره در جامعه وجود دارد و صاحبان درآمد باید از دستاوردهای پاک و طیب خود این کمبودها را برطرف کنند؛ مانند: نیاز نیازمندان، فقیران و انسان‌های از کار افتاده، هزینهٔ تحصیل طلاب و دانش‌آموزان فقیر، تبلیغ دین و احکام دینی و مانند آنها.

اینها موارد مصرف انفاق است که خمس، زکات و انفاق مستحبی را شامل می‌شود.

علاوه بر این، هر فرد به‌عنوان یک شهروند، در جامعه نیازهایی دارد؛ مثلاً نیاز به خیابان، برق، لوله‌کشی آب، شهرداری، پارک، کتابخانه و هزاران مورد دیگر. هرکس که در جامعه زندگی می‌کند، باید برای رفع این‌گونه نیازهای خود، بخشی از درآمدش را هزینه کند. این هزینه به‌صورت مالیات از افراد گرفته می‌شود؛ بنابراین، انفاق واجب (خمس و زکات) و مالیات، مورد مصرف یکسانی ندارند که گفته شود اگر کسی خمس و زکات می‌دهد، دیگر لازم نیست مالیات پرداخت کند.

۸- انجام فعالیت پیام آیات (۲)

اکنون که دانش‌آموزان با مفهوم انفاق آشنا شده‌اند، به تدبیر در آیات می‌پردازند تا اقسام و

چگونگی آن را بشناسند. در این فعالیت، با مشخص کردن آیات، پیام‌ها را تکمیل می‌کنند.

بنابر آیه ۶۰ سوره توبه، یکی از راه‌های تأمین هزینه جامعه، زکات است.

بنابر همان آیه، درآمد زکات باید برای موارد زیر مصرف شود: فقیران، از کار افتادگان (مساکین)، کارکنان گردآوری زکات، تمایل ساختن دل‌های غیرمسلمان به اسلام، آزاد کردن بردگان، پرداخت قرض بدهکاران، در راه خداوند و برای در راه ماندگان.

بنابر آیه ۴۱ سوره انفال، خمس یکی دیگر از راه‌های تأمین هزینه‌های جامعه است. براساس همین آیه، خمس، عبارت است از $\frac{1}{5}$ از درآمدی که پس از مصرف هزینه‌های معمول زندگی، اضافه آمده و باقی مانده است.

۹- انجام فعالیت بررسی

پس از اینکه دبیر درباره اتفاق و جایگاه آن در نظام اقتصادی اسلام توضیح داد، فعالیت بررسی انجام می‌گیرد. این بررسی یک فعالیت واگراست و نیازی نیست که دانش‌آموزان به جواب‌های یکسان برسند.

از آن‌جا که اتفاق به اختیار و با قصد قربت انجام می‌شود، علاوه بر آثار اجتماعی، آثار مثبتی نیز بر شخص دارد.

در فعالیت بررسی، دانش‌آموزان به دو سؤال مطرح شده پاسخ می‌دهند و آثار اتفاق را بر شخص اتفاق‌کننده و بر جامعه برمی‌شمرند. برخی از آثاری که اتفاق بر شخص کمک‌کننده دارد، عبارت‌اند از: افزایش حس نوع‌دوستی، احساس رضایت درونی و آشنایی با وضع محرومان و تهی‌دستان.

برخی از آثار اجتماعی اتفاق عبارت‌اند از: کم شدن شکاف‌ها و خلأهای جامعه، افزایش روحیه تعاون و نوع‌دوستی در افراد، افزایش حس برادری و صمیمیت، کاهش برخی مشکلات فرهنگی و اجتماعی و تشویق دیگران به تعاون.

۱۰- انجام فعالیت ذکر نمونه‌ها

پیش از اینکه دانش‌آموزان فعالیت «ذکر نمونه‌ها» را انجام دهند، معلم به تبیین فریضه خمس می‌پردازد و نحوه انجام خمس را با ذکر نمونه‌هایی توضیح می‌دهد.

معلمان محترم توجه دارند که آموزش خمس و زکات برای دوره دبیرستان ضروری است و نمی‌توان گفت که چون این دو، مورد ابتلای دانش‌آموزان نیست، آموزش آنها هم ضرورتی ندارد، زیرا:

اولاً، موضوع خمس حتی ممکن است برای دانش‌آموزان مطرح باشد. آنان باید بدانند که هر

درآمدی که کسب می‌کند و مالک آن می‌شوند، خمس دارد؛ بنابراین، این مسئله موضوع مبتلا به برخی دانش‌آموزان است.

دوم اینکه، بسیاری از آموزش‌ها در آموزش و پرورش، جنبه ایجاد آمادگی دارد تا وقتی که انسان با مسئله‌ای مواجه می‌شود، از آنها استفاده کند؛ بنابراین، دانش‌آموزان باید با مسائل مالی اسلام – به‌ویژه خمس و زکات – آشنا باشند تا پس از اینکه وارد بازار کار شدند، به وظایف خود در این مورد عمل کنند.

سوم اینکه، این آموزش، جنبه فرهنگ‌سازی دارد. وقتی موضوعی در آموزش و پرورش به شیوه درست آموزش داده شود، وارد فرهنگ خانواده و جامعه می‌شود و توجه به آن گسترش می‌یابد.

بهتر است معلمان محترم بیشتر به موضوع خمس بپردازند و به‌ویژه، نحوه داشتن حساب سال را با ذکر نمونه‌های مختلف توضیح دهند. البته معلم محترم باید بر این موضوع مسلط باشد تا مبادا دانش‌آموزان به اشتباه بیفتند و این اشتباه به خانواده منتقل شود.

برای اینکه نحوه پرداخت خمس برای دانش‌آموزان جا بیفتد، پس از توضیحات معلم، آنان نمونه‌های دیگری را تمرین می‌کنند و معلم اشکالات آنها را رفع می‌کند.

پرستار یا معلمی که حقوق می‌گیرد، باید تاریخ اولین حقوق خود را ابتدای سال خمسی قرار دهد؛ مثلاً، اگر این شخص در سی‌ام شهریور ماه اولین حقوق را دریافت کرده است، باید آن را ابتدای سال خمسی قرار دهد. آنگاه از حقوق‌هایی که ماهانه می‌گیرد، برای هزینه زندگی خرج کند. در سی‌ام شهریور ماه سال بعد اگر پولی باقی مانده باشد، خمس آن باقی‌مانده را می‌پردازد. گفتنی است که اگر با اولین حقوق، ابتدای سال خمسی را معین نکرده است، هر روز دیگری را می‌تواند سال خمسی قرار دهد.

یک کشاورز می‌تواند اولین روزی را که محصول برداشت کرده و درآمدی کسب کرده است، سال خمسی قرار دهد. پس از اینکه یک سال از این درآمد را برای هزینه‌های زندگی مصرف کرد، خمس آنچه را در پایان باقی مانده است، می‌پردازد.

مغازه‌دار نیز می‌تواند هنگام تأسیس مغازه، ابتدای سال خمسی خود را معین کند. از آنجا که مغازه‌دار در طول سال خرید و فروش می‌کند و از صندوق خود، برای هزینه زندگی برمی‌دارد، پس از گذشت یک سال باید ببیند که چقدر سود به دست آورده است؛ یعنی، چقدر بر اصل سرمایه او اضافه شده است. سپس یک پنجم مقدار سود، یعنی مقدار اضافه شده، را به عنوان خمس بپردازد.

البته این به شرطی است که اصل مغازه و اجناس داخل آن با پولی باشد که خمس آن پرداخت شده باشد.

دانش آموز، اگر هدیه می گیرد و آن را پس انداز می کند، در صورتی که یک سال از پس انداز بگذرد، از نظر برخی مجتهدان باید خمس آن را بپردازد ولی از نظر برخی مجتهدان دیگر، هدیه، خمس ندارد. اگر دانش آموز، در کنار درس کار کند و درآمد داشته باشد، پس از یک سال، خمس آن را باید بپردازد.

۱۱- انجام فعالیت مقایسه

قبل از انجام این فعالیت، دبیر درباره مالیات و تفاوت آن با انفاق و خمس و زکات با دانش آموزان صحبت می کند و نقش آن را در استقلال اقتصادی یک جامعه تبیین می نماید.

در این جا ممکن است اشکالی به نظر دانش آموزان برسد و آن، اینکه وقتی کشوری دارای منابعی نظیر نفت و گاز است، چرا مردم آن کشور باید مالیات بپردازند و مالیات مربوط به کشورهای است که این منابع را ندارند.

برای رفع این اشکال توضیح می دهیم که همین اشکال نشان می دهد که مردم جامعه باید هزینه های خود را خودشان بپردازند؛ لذا اگر منابعی در کشور وجود دارد، باید صرف توسعه و آبادانی کشور شود. البته مانعی ندارد که بخشی از هزینه های عمومی هم از طریق این منابع تأمین شود اما نباید منابع کشور را فقط برای تأمین این هزینه ها صرف کرد.

اکنون این مقایسه برای دانش آموزان آسان است. آنان با مقایسه موارد مصرف این دو مورد و نحوه به دست آمدن هریک از آنها، تفاوت این دو را نشان می دهند. همانطور که در متن درس آمده است، خمس و زکات، حق محرومان و مستمندان و اموری از این قبیل است اما مالیات مربوط به هزینه های افراد در زندگی شهری و کشوری است و خمس و زکات برای آن موارد مصرف نمی شود. مالیات برای اموری مانند تأمین امنیت شهرها و توسعه امور شهری، مدارس و مراکز بهداشتی است.

۱۲- توضیح درباره «بیشتر بدانیم»

در این قسمت برخی از احکام اقتصادی اسلام که آشنا شدن با آنها برای افراد جامعه ضروری است، آمده است. خوب است که دبیر برای یک بار آنها را در کلاس توضیح دهد و دانش آموزان را نسبت به آنها آگاه کند.

ارتزاق از راه حرام و آثار و تبعات اخلاقی و اخروی آن، موضوع دیگری است که در این

قسمت، تحت عنوان «توجه» آمده است.

شایسته است که دبیر در این مورد به دانش‌آموزان خود هشدار بدهد تا از هم‌اکنون در حافظه آنان باقی بماند و همچنین واسطه انتقال این هشدار به خانواده‌های خود باشند.

۱۳- طرح گام هشتم

با پایان این درس، فرصت برای تنظیم یک برنامه دیگر فراهم می‌شود؛ برنامه‌ای که بیشتر جنبه اقتصادی دارد. عنوان گام هشتم را باید دانش‌آموزان تنظیم کنند. انتخاب هر عنوانی که نزدیک به محتوای برنامه باشد، درست است و نیازی به یکسان‌سازی ندارد.

تنظیم این برنامه، سبب می‌شود که دانش‌آموزان از هم‌اکنون به فکر باشند که: اولاً از راه حلال کسب ثروت و درآمد کنند.

ثانیاً به صورت مرتب اتفاق واجب (خمس و زکات) را اگر بر عهده‌شان هست، بپردازند.
ثالثاً مالیاتی را که بر عهده‌شان می‌آید پرداخت کنند.
رابعاً اتفاق مستحب را هم در برنامه خود قرار دهند.

(د) اندیشه و تحقیق

در این قسمت سه سؤال طرح شده است:

در سؤال اول از دانش‌آموزان خواسته شده که علت افزایش رزق و روزی انسان در اثر پرداخت اتفاق را بیان کنند. در این باره چند نکته قابل ذکر است:

اول اینکه خداوند چنین پاداشی را تعیین کرده و اوست که در مقابل این اتفاق چنین پاداشی می‌دهد.

دوم اینکه وقتی روحیه اتفاق در جامعه گسترش یابد، مودت و صمیمیت و انسان‌دوستی تقویت می‌شود و خداوند چنین مردمی را نعمت می‌بخشد و زندگی آنها را آباد می‌کند.

سوم اینکه جریان اقتصادی کشور تقویت می‌شود و درآمد مردم افزایش می‌یابد.

در سؤال دوم مطالعه و تدبیر در آیاتی که مربوط به قرض الحسنه است، درخواست شده است تا میل و رغبت دانش‌آموزان به این عمل تقویت شود.

در سؤال سوم درباره انگیزه کسانی که اهل خیر و اتفاق هستند و کسانی که توانایی بخشش و دست کشیدن از مال خود را ندارند، سؤال شده تا با نقد و ارزیابی این دو دسته توجه دانش‌آموزان به سمت کار خیر بیشتر جلب شود.

سؤال چهارم، از دانش‌آموزان می‌خواهد که نمونه‌های کارهای کاذب را نام ببرند. این نام بردن سبب می‌شود که آنان بیشتر در این باره فکر کنند و آسیب‌های اقتصادی جامعه خود را بهتر بشناسند.

هـ) ارزشیابی از میزان یادگیری

موارد زیر برای ارزشیابی این درس پیشنهاد می‌شود:

- قرائت و ترجمه آیات درس
- بیان دیدگاه اسلام درباره رابطه کار و ثروت
- تحلیل سخن پیامبر اکرم درباره تولید ثروت
- انجام پیام آیات (۱)
- تبیین مضرات ربا
- توضیح مشارکت کار و سرمایه و بانکداری اسلامی
- توضیح درباره راه‌های رفع نیازهای عمومی
- تعریف و توضیح انفاق و انواع انفاق واجب و مستحب
- انجام فعالیت پیام آیات (۲)
- انجام فعالیت بررسی
- بیان احکام زکات و زکات فطره و خمس
- انجام فعالیت ذکر نمونه‌ها
- توضیح جایگاه مالیات در تأمین هزینه‌ها
- انجام فعالیت مقایسه
- توضیح بیشتر بدانیم
- پاسخ به سؤال‌های اندیشه و تحقیق
- مشارکت و همکاری در تدریس
- نظم و زیبایی دفتر کار

قسمت سوم : تمهیدات

الف) دانستنی‌های ضروری و اطلاعات مورد نیاز معلم

از آموزه‌های زیر، می‌توان به هنگام تدریس استفاده کرد.

– ضرورت کسب مال حلال :

امام علی (ع) : مَنْ يَكْتَسِبُ مَالًا مِنْ غَيْرِ حِلَّةٍ يَصْرِفُهُ فِي غَيْرِ حَقِّهِ.^۱

امام علی (ع) : مَنْ اكْتَسَبَ مَالًا مِنْ غَيْرِ حِلَّةٍ أَقْرَبَ بِأَخِرَتِهِ.^۲

شهید دکتر بهشتی توضیح می‌دهد : «اولین منشأ مالکیت، کار مولد و خلاق است. منطق فطرت برای پدیدآورنده یک شیء، حق تصرف در آن را می‌پذیرد و او را مالک آن می‌شناسد؛ بنابراین، وقتی انسان با کار خلاق و مولد خویش چیزی را پدید می‌آورد، خود به خود حق تصرف در آن را دارد و مالک آن شناخته می‌شود.^۳

ب) منابع برای معلم و دانش‌آموز

منابع این درس در درس پیش آمده است.

۱- غررالحکم و دررالکلم.

۲- همان.

۳- اقتصاد اسلامی : ص ۱۹ و ۲۰.

یاری از نماز و روزه

قسمت اول: کلیات

الف) اهداف

- ۱- هدف کلی: تبیین نقش نماز و روزه در تقویت تقوا و دوری از گناه
- ۲- اهداف آموزشی:
 - تدبیر در آیات درس برای به دست آوردن پیام آنها درباره نماز و روزه
 - تبیین حقیقت تقوا
 - تبیین نقش نماز در تقویت تقوا و بازدارندگی از گناه
 - تبیین نقش روزه در تقویت تقوا

ب) پیش‌دانسته‌ها

پیش‌دانسته‌های این درس احکام نماز و روزه است که در دو دوره ابتدایی و راهنمایی و در کتاب دین و زندگی سال اول به دانش‌آموزان آموزش داده شده است.

ج) اصطلاحات علمی درس

- ۱- تقوا: خودنگهداری و حفظ خود. انسان متقی بر نفس خود تسلط دارد و توانایی حفظ و نگهداری خود در برابر گناه را دارد.
- ۲- غیبت: ذکر عیب‌های دیگران در غیاب آنها.
- ۳- مبطلات روزه: کارهایی که سبب باطل شدن روزه می‌شود.
- ۴- غسل جنابت: انسانی که محتمل شده را جُنُب می‌نامند. این شخص برای انجام نماز و گرفتن روزه و برخی اعمال دیگر باید غسل جنابت را انجام دهد.

د) ارتباط با درس قبل

این درس جزء مجموعه درس‌های مرحله سوم کتاب (در مسیر) است که مربوط به برنامه‌های زندگی می‌باشد. در درس قبل یکی از برنامه‌های مالی و اقتصادی اسلام، در ارتباط با جامعه بود. این درس پیرامون تقوا، نماز و روزه است که هم در ارتباط با خدا، هم خود و هم جامعه می‌باشد.

ه) محورهای اصلی درس

این درس شامل محورهای زیر است :

- ۱- قرآن کریم ما را دعوت به تقوا می‌کند.
- ۲- نماز و روزه از عوامل تقویت تقوا و بازدارنده از گناه است.
- ۳- توجه به اعمال و عبارت‌های نماز روحیه تقوا را در انسان تقویت می‌کند.
- ۴- نماز یک برنامه روزه شستشو و پاک شدن از گناه است.
- ۵- اگر روزه با آداب ظاهری و باطنی آن گرفته شود، روحیه تقوا را در انسان تقویت می‌کند.
- ۶- روزه دارای احکامی است که هر مسلمانی باید آن را بیاموزد.

قسمت دوم : سازمان‌دهی فعالیت یاددهی — یادگیری

الف) ارزشیابی از درس قبل

در ابتدای تدریس، براساس موارد ذکر شده، از درس قبل ارزشیابی به عمل می‌آید.

ب) ایجاد آمادگی و انگیزه

می‌توان برای شروع، از چند دانش‌آموز بخواهیم که برخی از اجزای نماز، مثل حمد و سوره را قرائت کنند.

همچنین می‌توان داستان‌های کوتاهی از نماز پیشوایان و بزرگان نقل نماییم. همچنین می‌توانیم از دانش‌آموزان بخواهیم که اگر خاطره‌ای دارند، نقل کنند. همچنین می‌توان از فیلم‌هایی که صحنه‌های عبادت را دارد بهره گرفت. البته ابتکارات معلم می‌تواند بسیار فراوان‌تر از اینها باشد.

ج) اجزای تدریس

این درس، شامل اجزای زیر است :

ردیف	اجزای تدریس
۱	قرائت و ترجمه آیات
۲	انجام فعالیت پیام آیات
۳	تبیین حقیقت تقوا
۴	تبیین نقش نماز در تقویت تقوا
۵	انجام فعالیت بررسی
۶	تبیین نقش روزه در تقویت تقوا
۷	انجام فعالیت بررسی
۸	توضیح درباره احکام روزه
۹	انجام فعالیت تکمیل
۱۰	توضیح درباره «بیشتر بدانیم»
۱۱	طرح گام نهم

۱- قرائت و ترجمه آیات

در ابتدای تدریس، قرائت آیات تمرین می‌شود و ترجمه عبارات تکمیل می‌گردد.

۲- انجام فعالیت پیام آیات

محتوای این درس، براساس تدبیر در آیات تنظیم شده است. از این رو، دانش‌آموزان به تدبیر در آیات می‌پردازند و پیام‌های استخراج شده را تکمیل می‌کنند.

بنابر آیه ۱۸۶ سوره بقره، هرکس از خداوند چیزی را درخواست کند و او را بخواند، خداوند او را اجابت می‌کند.

توجه : اجابت کردن، به این معنا نیست که خداوند هر درخواستی را همانطور که درخواست شده، اجابت کند. اولاً درخواست‌هایی اجابت می‌شود که مشروع و درست باشد و فرد برای آن تلاش کرده باشد و تنبلی پیشه نکرده باشد.

ثانیاً، ممکن است فرد درخواست‌کننده نداند که رسیدن به آن خواست به زیان خودش یا خانواده‌اش باشد. و چون خداوند از آن مطلع است، این خواست را در قالب و شکل دیگری اجابت می‌کند.

بنابر آیه ۱۸۶ سوره بقره، راه رسیدن به رستگاری، پذیرش دعوت خداوند و ایمان به خداوند است.

بنابر آیه ۱۵۳ سوره بقره، برای رسیدن به رستگاری باید از دو عامل صبر و نماز کمک بگیریم. بنابر آیه ۱۸۳ سوره بقره، مهم‌ترین ثمره روزه تقواست.

بنابر آیه ۴۵ سوره عنکبوت، یکی از وظایف رسول خدا برپا داشتن نماز در میان مسلمانان است.

بنابر همان آیه، یکی از آثار برپا داشتن نماز، دوری از فحشاء و منکرات است. بنابر همان آیه، اقامه نماز ثمره برتر دیگری دارد که همان یاد و ذکر خداست. توجه: در کتاب دین و زندگی (۱) درس نماز از زاویه ذکر و یاد خدا تدوین شده است. در آن درس، ابعاد مختلف یاد خدا بیان شده و مصداق‌های آن در نماز نشان داده شده است. در این درس، ثمره دیگر نماز، یعنی دوری از گناه و فحشاء مورد بررسی قرار گرفته است.

۳- تبیین حقیقت تقوا

محور اصلی این درس، «تقوا» و چگونگی کمک «نماز» و «روزه» برای رسیدن به این فضیلت است. به همین جهت، لازم است دیر در ابتدا حقیقت تقوا را توضیح دهد؛ به گونه‌ای که دانش‌آموزان احساس کنند فضیلت تقوا یک فضیلت دور از دسترس و یا پیچیده و سخت نیست. تقوا لازمه هر زندگی منظم و با برنامه دینی است. ما نباید تقوا را به صورتی بیان کنیم که دانش‌آموزان فکر کنند فقط پیامبران و امامان و اولیای الهی می‌توانند به تقوا برسند.

هر فردی که بخواهد برنامه دینی را به اجرا درآورد و در مقابل گناهان بایستد و از فرمان‌های خداوند سرپیچی نکند، نیازمند به تقواست، یعنی باید خود نگهدار باشد.

برای تبیین بهتر این موضوع، بهتر است از نمونه‌های قابل درک دانش‌آموزان استفاده کنیم: خود نگهداری در مقابل کارهایی که ما را از درس خواندن برای کنکور بازمی‌دارند و یا در مقابل کارهایی که نمی‌گذارند ورزش را مطابق برنامه پیش ببریم و یا در مقابل غذاهایی که برای بیماری ما مضر هستند و نیز در مقابل تقاضاهایی که دوستان ناباب دارند، می‌تواند مفهوم تقوا را برای دانش‌آموزان روشن‌تر کند.

۴- تبیین نقش نماز در تقویت تقوا

قرآن کریم یک ثمره مهم نماز را بازدارندگی از فحشاء و منکرات ذکر کرده است. یعنی اگر کسی نماز را به درستی برپا دارد، به حالتی می‌رسد که می‌تواند خود را در هنگام پیش آمدن گناه حفظ کند و این حالت، همان حالت تقواست.

در این جا، لازم است که به دانش‌آموزان نشان دهیم چگونه نماز انسان را از گناه بازمی‌دارد. اگر این کار به خوبی صورت گیرد، دانش‌آموز پاسخ یک سؤال خود را هم می‌یابد. او معمولاً این سؤال را در ذهن دارد که چرا برخی نمازگزاران مرتکب برخی از گناهان، حتی گناهان بزرگ می‌شوند. بنابراین باید چند نکته را برای دانش‌آموزان روشن کنیم:

اول، نماز هنگامی دارای آثار و فواید سازنده است که به درستی و با شرایط خود انجام شود و هر قدر این شرایط بیشتر و بهتر رعایت شود، آثار آن بیشتر خواهد بود.

دوم، اگر دیدیم نمازگزاری مرتکب گناهان می‌شود، درمی‌یابیم که یک نماز سطحی و بدون شرایط به جا می‌آورد و لذا تأثیر کمتری دارد.

سوم، هر یک از ما می‌توانیم در میان خانواده، خویشان و آشنایان خود مشاهده کنیم که هر قدر توجه قلبی افراد به نماز بیشتر می‌شود و نماز را به خاطر خدا بزرگ می‌دارند و به جا می‌آورند، به همان میزان کمتر به سراغ گناه می‌روند و معمولاً نمازگزارانی که سرسری و بدون توجه نماز می‌خوانند، ممکن است مرتکب گناه شوند.

چهارم، اگر عبارت‌های نماز را به دقت و با توجه بیان کنیم و در حالت نماز به آنچه می‌گوییم واقعاً ایمان داشته باشیم، به تدریج محتوای آن عبارات در ما نفوذ می‌کند و بر ما تأثیر می‌گذارد.

در این جاست که باید عبارت‌های نماز را بیان کنیم و نشان دهیم اعتقاد واقعی به آن سبب می‌شود که حالت مقابل آن را از خود دور کنیم. این کار سبب می‌شود که توجه دانش‌آموزان به عبارت‌های نماز بیشتر شود و با آگاهی بیشتری نماز را به جا آورند.

۵- انجام فعالیت بررسی

در این فعالیت، دانش‌آموزان به پیدا کردن منکراتی می‌پردازند که در مقابل محتوای نماز قرار دارند. به طور مثال،

سوره توحید، درباره توحید الهی است و اگر کسی با توجه آن را بخواند، شرک را از خود دور خواهد کرد.

کسی که پیامبر اکرم را دوست دارد و بر او درود می‌فرستد، با دشمنان پیامبر دوستی نخواهد کرد.

کسی که به درگاه خدا دعا می‌کند و خواست‌هایش را در قنوت از خدا می‌خواهد از دیگران درخواستی نخواهد داشت.

کسی که می‌کوشد در جماعت مسلمانان حاضر شود، از تفرقه و جدایی دوری خواهد کرد.
کسی که می‌گوید خدایا فقط تو را می‌پرستیم، از پرستش غیر خدا خودداری می‌کند.
کسی که می‌گوید خدایا فقط از تو یاری می‌خواهم، دست نیاز به سوی دیگران دراز نخواهد کرد.

۶- تبیین نقش روزه در تقویت تقوا

آنچه که در روزه‌داری نمود عینی دارد، «صبر» است. هرکس که روزه گرفته باشد، حالت صبر در مقابل خوردن و آشامیدن را تمرین کرده است. صبر، به تدریج سبب تقویت حالت خودنگهداری در انسان می‌شود.

البته باید بگوئیم که دانش‌آموزان را متوجه کنیم که روزه، فقط نگهداری خود از خوردن و آشامیدن نیست. باید علاوه بر نگهداری خود از خوردن و آشامیدن، حفظ نفس در مقابل سایر گناهان هم موردنظر باشد.

از این رو باید علاوه بر دهان، اعضای دیگر را هم وارد روزه کرد و روزه آنها را توضیح داد. روزه گوش، چشم، زبان، دست و پا و... حفظ خود از گناهان مربوط به گوش، چشم و زبان و مانند آن باید در ماه رمضان تمرین شود تا در سایر ماه‌ها هم ادامه یابد.

۷- انجام فعالیت بررسی

انجام این فعالیت توسط دانش‌آموزان، آنان را متوجه می‌کند که روزه‌داری فقط تحمل گرسنگی و تشنگی نیست. رسول خدا (ص) که آورنده حکم روزه است، خودش روزه حقیقی را مشخص کرده است و فرموده است که باید روزه را به گونه‌ای انجام دهیم که علاوه بر تحمل تشنگی و گرسنگی، صفت تقوا و خودنگهداری در مقابل گناه در ما پدید آید و اگر در ما هست، تقویت شود.

۸- توضیح درباره احکام روزه

دانش‌آموزان در دوره راهنمایی با احکام اصلی روزه آشنا شده‌اند. اما برای یادآوری، لازم است که بار دیگر این احکام مرور شود.

برخی از باطل‌کننده‌های روزه، مانند استمناء در کتاب درسی نیامده است. دبیران، باید شرایط کلاس را در نظر بگیرند و در صورت نیاز، در این باره توضیح دهند.

برخی از احکام ویژه دختران وجود دارد که دبیران باید با مراجعه به یک رساله، آن احکام ضروری را به اطلاع دانش‌آموزان برسانند.

۹- انجام فعالیت تکمیل

این فعالیت، به خاطر آن است که دانش آموزان بدانند باید مرجع تقلید داشته باشند و برای احکام ضروری خود به رساله آنها مراجعه کنند. البته حکم مسائلی که در این فعالیت آمده، میان فقها واحد است و اختلافی نیست. اما بهتر است رساله‌ای به کلاس بیاوریم و پاسخ را از رساله استخراج کنیم یا از دانش آموزان بخواهیم که پاسخ این مسأله‌ها را در منزل از رساله به دست بیاورند و در جلسه بعد ارائه دهند.

- اگر روزه دار سهواً چیزی بخورد، روزه اش باطل نیست.
- اگر روزه دار چیزی را که لای دندان مانده، عمداً بخورد روزه اش باطل می‌شود.
- انسان نمی‌تواند به خاطر ضعف، روزه خود را بخورد ولی اگر ضعف او به قدری است که معمولاً نمی‌شود تحمل کرد، می‌تواند افطار کند.
- روزه دار نباید غبار غلیظ و دود سیگار و تنباکو و مانند آنها را به حلق برساند.
- اگر تمام بدن روزه دار را آب بگیرد ولی مقداری از سر او بیرون باشد، روزه اش باطل نیست.

۱۰- توضیح درباره «بیشتر بدانیم»

متن «بیشتر بدانیم» بخشی از خطبه رسول خدا (ص) درباره ماه مبارک رمضان و روزه این ماه است. در این خطبه آثار و فواید روزه و حکمت‌های آن ذکر شده است. خواندن این قسمت از خطبه در کلاس، می‌تواند آثار سازنده‌ای داشته باشد. همچنین می‌توان از دانش آموزان خواست که نکات مهم این خطبه را استخراج کنند و به عنوان یک تحقیق ارائه دهند.

۱۱- طرح گام نهم

این گام، برنامه‌ای برای تجدید عهد است. فرض بر این است که دانش آموزان سال دوم متوسطه اهل نماز و روزه هستند. به همین جهت پس از پایان این درس، آنان برنامه‌ریزی می‌کنند که این دو عبادت بزرگ را با جدیت و توجه بیشتر به جا آورند تا آثار تقوا و خودنگهداری در رفتار آنان ظاهر شود.

(د) اندیشه و تحقیق

در این قسمت چند سؤال درباره نماز طرح شده تا دانش آموزان بدانند که نیازمند داشتن

توضیح المسائل هستند.

پاسخ سؤال اول: در صورتی که قبل از رسیدن به آن مکان چیزی نخورده و نیاشامیده باشد.

پاسخ سؤال دوم: این مسافر نمی تواند در آن روز روزه بگیرد.

پاسخ سؤال سوم: روزه خود را باید ادامه دهد.

ه) پیشنهاد

در این قسمت یک پیشنهاد داده شده و از دانش آموزان درخواست شده که درباره فواید روزه

تحقیق نمایند.

و) ارزشیابی از موارد یادگیری

موارد زیر باید مورد ارزشیابی قرار گیرد:

– قرائت و ترجمه آیات

– انجام فعالیت پیام آیات

– تبیین حقیقت تقوا و تأثیر آن در دوری از گناه

– تبیین نقش نماز در بازدارندگی از گناه

– انجام فعالیت بررسی

– بیان نکات اصلی احادیث مربوط به نماز

– تبیین تأثیر نماز در زندگی روزانه

– تبیین روزه و تأثیر آن در تقویت تقوا

– انجام فعالیت بررسی

– بیان احکام روزه

– انجام فعالیت تکمیل

– توضیح نکات بیشتر بدانیم

– پاسخ به سؤال های اندیشه و تحقیق

– انجام فعالیت پیشنهاد

– همکاری و مشارکت در تدریس

– نظم و زیبایی دفتر کار

ز) متن‌های کوتاه برای تأمل

بعد از هر چند درس، متنی کوتاه که دارای پیامی برانگیزاننده و مؤثر است، قرار گرفته است. نحوه اجرای این متن، به سلیقه و ابتکار دبیر بستگی دارد. هر چه فضای مناسب برای طرح این گونه متن‌ها بیشتر فراهم شود، تأثیر قبلی آموزش افزایش می‌یابد و دانش‌آموزان بیشتری به سمت رفتار دینی جلب می‌شوند.

قسمت سوم : تمهیدات

الف) اطلاعات ضروری برای معلم

۱- آثار و فواید روزه

— امام علی (ع) : با روزه گرفتن‌های دشوار در روزهایی که واجب است، اندام‌هایشان با این کار آرام می‌گیرد و دیده‌هایشان خاشع و جان‌هایشان خوار می‌گردد و دل‌هایشان سبک می‌شود و خودبینی از ایشان به وسیله این عبادت‌ها زدوده می‌گردد.^۱

— حضرت زهرا (س) : روزه تثبیت‌کننده اخلاص است.^۲

— امام صادق (ع) : به راستی خداوند روزه را واجب کرده تا به وسیله آن بین اغنیا و فقرا مساوات و برابری به وجود آید و این برای آن است که ثروتمندانی که هرگز درد گرسنگی را احساس نکرده‌اند، به فقرا ترحم کنند...^۳

— امام رضا (ع) : روزه برای درک درد گرسنگی و تشنگی است... تا بنده ذلیل، خاشع، متضرع و صابر باشد.^۴

— الکسیس کارل : در روزه‌داری، تمام اعضای بدن مواد خاص خود را برای نگهداری و تعادل محیط داخلی و قلب مصرف می‌کنند و به همین دلیل روزه تمام بافت بدنی را می‌شوید و آنها را تازه می‌کند.^۵

۱- نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲.

۲- علل الشرایع، ص ۲۳۶.

۳- وسائل الشیعه، ج ۷، ص ۳.

۴- علل الشرایع، ص ۲۷۰.

۵- انسان موجود ناشناخته، الکسیس کارل.

— براساس تحقیقات دکتر پائول براگ : روزه باعث افزایش ظرفیت یادگیری، افزایش آرامش جسم، پیدا کردن دید مثبت به آینده، دفع سموم بدن، پاکسازی رگ ها و جلوگیری از بیماری های قلبی و کاهش خطر ابتلا به دیابت و آلزایمر می شود^۱.

— تحقیقاتی که توسط دکتر قهرمانی و همکارانش به منظور بررسی تأثیر روزه بر سلامت روانی افراد بر روی ۲۰۰ نفر از افراد در دو مرحله قبل و بعد از ماه رمضان صورت گرفت، نشان داد که روزه داری باعث کاهش علائم اضطراب، بهبود در عملکرد اجتماعی و کاهش افسردگی می شود. (بررسی تأثیر روزه داری بر وضعیت سلامت روانی، مجموعه مقالات اسلام و بهداشت روان، پژوهشکده فرهنگ و معارف، ج ۱).

۲- برخی احکام موردنیاز درباره روزه

— پر کردن یا جرم گیری و کشیدن دندان در ماه رمضان زمانی جایز است که مطمئن باشیم آبی که به وسیله دستگاه وارد فضای دهان می شود یا خون، وارد حلق نمی شود.

— فرو بردن خلط، چنانچه به فضای دهان نیامده باشد، اشکال ندارد.

— تنفس بخار حمام در هنگام روزه مانعی ندارد.

— استفاده از عطر، شامپو و کرم در ماه رمضان مبطل روزه نیست.

— کسی که به حرمت استمناء آگاهی نداشته و بدون غسل، نماز و روزه می گرفته است، بنابر فتوای امام و بعضی دیگر از مراجع، اگر واقعاً جاهل به حکم مسئله بوده و در تحقیق و سؤال کوتاهی نکرده باشد، روزه ها قضا ندارد ولی نمازهایی را که بدون غسل خوانده باید قضا کند.

— اگر روزه در ماه مبارک رمضان به وسیله استمناء باطل شود، در صورتی که شخص علم به بطلان روزه با استمناء داشته و یا احتمال بطلان می داده است، علاوه بر قضا، کفاره جمع هم بر او واجب می شود (یعنی ۶۰ روز روزه به همراه اطعام ۶۰ فقیر)

— کفاره روزه خواری، به ازای هر روز، گرفتن ۶۰ روز روزه و یا اطعام شصت فقیر است.

۱- (the m rac e of fast ng, Hea th sc ence pub cat on, 2004)

ب) منابع

- ۱- فلسفه روزه برای جوانان، اسدالله محمدی نیا، نشر سبط اکبر برای دانش آموز
- ۲- اهمیت پزشکی روزه در سلامت انسان، حبیب الله جعفری، امیرکبیر معلم و دانش آموز
- ۳- اهمیت روزه از نظر علم روز، احمد صبور اردوبادی، رسالت قلم معلم و دانش آموز
- ۴- روزه از دیدگاه قرآن و عترت، سیدجعفر میرعظیمی، نشر رسالتی معلم
- ۵- جشن میهمانی خدا، مهدی جعفری، مرکز ترجمه و نشر کتاب معلم و دانش آموز
- ۶- روزه درمان بیماری های جسم و روح، سیدحسین موسوی، دفتر تبلیغات اسلامی معلم و دانش آموز
- ۷- ره توشه رمضان، رضا قربانیان، پیام عترت معلم و دانش آموز
- ۸- روزه و رمضان، محمدحسین فلاح زاده، سازمان تبلیغات اسلامی

معلمین محترم و صاحب نظران گرامی می توانند نظر اصلاحی خود را و باره مطالب این کتاب از

طریق نامه به نشانی تهران - صندوق پستی ۱۵۸۵۵/۳۶۲ - گروه درسی مربوط و یا پیام نگار (Email)

talif@talif.sch.ir ارسال نمایند.

دفتر نامه ریزی و تألیف کتاب های درسی